

ЗА ХОРИЗОНТИТЕ, ЦЕННОСТИТЕ, ОБРАЗИТЕ И ИНСТИТУЦИИТЕ В МОНОГРАФИЯТА „ДЪРЖАВНО ПЛАНИРАНЕ, КУЛТУРА И ИДЕОЛОГИЯ“

Силвия Борисова

Българска академия на науките

Дебютната научна монография на гл. ас. д-р Ива Куюмджиева „Държавно планиране, култура и идеология (Хоризонти, ценности, образи, институции)“ (2024, Велико Търново: Издателство „Фабер“, 200 страници) представлява систематично-философско изследване на ключовата роля, която играят културата и изкуството в контекста на държавното планиране и социално-политическата идеология. Изследването се съсредоточава в културно-историческия период от началото на XX век насетне и основно върху две конкретни декади: 20-те години и 90-те години на XX век, бележещи повратни точки в промислянето и реализирането на практика на държавното планиране, съответно в Русия и на ниво Европейски съюз.

Още в увода авторката задава ясна рамка на научния си труд: главен обект на изследване са държавното планиране и идеологията в контекста на културата и изкуствата, а основен предмет е констелацията от идеологически апарати и техните различни функции. Тезата на Ива Куюмджиева, която е блестящо аргументирана и защитена в изследването, прекрачва традиционната призма на обвързване на държавно планиране и култура в „областта на културните политики като специфично поле на експертиза и формиране на дългосрочни стратегии за културно развитие“ (с. 17), а именно: „Културните политики в периода на социализма се разглеждат като функция на отношенията власт – култура – общество и това не може да бъде отречено. Докато сега действащите се представят като системи на управление и регулации за разпределяне на публичното финансиране за сектора култура, които са израз на мотивите за икономическа и социална ефективност, а не на властови отношения в рамките на политиката“ (с. 20). Оттук е изведена и водещата за изследването *цел*: „Тук културните политики се анализират като система в рамките на цялостни и съгласувани системи за проектиране на бъдещето чрез

историческа реконструкция, която си поставя за цел да изведе „дълъг разказ“ (по Бродел), базиран по-скоро върху извеждане на структурни и системни съответствия, отколкото върху проследяване на всички етапи на развитие“ (с. 20). За реализацията и аргументирането ѝ авторката си служи надлежно с *реконструктивисткия* подход.

Като основен *научен принос* за монографичния си труд тя изтъква следното:

„Настоящата работа надгражда посталтюзерианския дебат, като поставя във фокуса съгласуването на функционирането на идеологическите апарати и на процедурата на интерпелацията. Те са интерпретирани в комплексното си действие като методологическа основа за извеждане на абстрактен алгоритъм. Интерпелацията може да се разглежда като **алгоритъм на процесуална динамика**, фигура на процес, който се самозадвижва и актуализира в идеологията като конструирано многомерно време-пространство, налично и материализирано едновременно в социалните структури и институции, в менталните структури от ценности, ритуали и практики, осигуряващо условията за задвижването и перманентното действие на този алгоритъм“ (с. 25).

Достойнство на уводната част, наред със защитения избор на научно-методологическия апарат, изследователски и времеви обхват, се състои и в извеждането на основните понятия в тяхната специфична употреба, с които авторката си служи в труда си: *власт, идеология, политика – политики, алгоритъм на процесуална динамика, проучващо и нормативно прогнозиране*.

Първа глава е посветена на прогнозирането и идеологията като методи за управление на времето в социално-политически план. Първият раздел хвърля светлина върху общите модели в прогнозирането от двете страни на „желязната завеса“:

„Полюто, произвеждащо знание за формирането на прогнози, планове, стратегии, е интердисциплинарно, няма общи научни парадигми, в рамките на които да се променят основни методологии за формирането на знание. Иновациите в прогнозирането могат да се определят по-скоро като смяна и дори редуване на трендове относно техниките и методиките под една обща методологическа рамка. Технологиите на дългосрочно планиране, както в социалистическия, така и в капиталистическия свят, са базирани върху алгоритъм за поддържане на динамика между две форми на управляване на бъдещето, които в западната традиция се определят като **проучващ и нормативен подход** в прогнозирането, а в съветската – като **генетичен и телеологичен, или проблемно-целеви подход**“ (с. 29 – 30).

Бертран дьо Жувенел дори определя „интелектуалното конструиране на бъдещето“ по-скоро като изкуство, отколкото като наука, тъй като не се опира на *facta* – факти, а на *futura* – това, което имаме „свобода и воля“ да извършим, доколкото „бъдещето е единствената област на нашата сила“

(Jouvenel, 1964, 15): това по Роберто Поли са когнитивните продукти, идеите, очакванията, надеждите и страховете (cf. Poli 2011, 69). Затова и логично Куюмджиева извежда принципа на парадоксалното и „невъзможно“ конструираното пространство от картините на Ешер и този на Борхесовата „китайска“ класификация като съпоставими с алгоритъма на прогнозирането и планирането, изразяващ се в осигуряване условия или матрица „за интегриране на социалните противоречия като поредици от логически свързани стъпки (процедури) по разлагането им до решими проблеми“ (с. 37). Следва надграждащият и възловият за цялото изследване заключителен раздел от първа глава, запознаващ читателя с: 1) идеологическите апарати на държавата у Алтюсер (културни, образователни, религиозни, политически институции; семейства; информационно-новинарски институции и медия за публикуване и разпространение) – в оразличаване от репресивните такива (армия, полиция, администрация); 2) интерпелацията като „процедура, механизъм, който е в сърцевината на действието на идеологията“ (с. 41) и „не е еднократно случване, а постоянен процес по трансформация на индивидите в субекти... актуализира статуса на индивида като субект едновременно чрез постоянното действие като доброволен избор (да отговориш на обръщението) на отношения на подчинение“ (с. 43); затова и като „**алгоритъм на процесуална динамика**“ (с. 45).

Втора глава предлага реконструкция на държавното планиране и културната политика в социалистическата система, като взема за отправна точка въвеждането на първия перспективен план, приет на 26.12.1920 г. от Държавната комисия по електрификация на Русия (рус. ГОЭЛРО – Государственная комиссия по электрификации России), и постепенното систематизиране на връзките между прогноза, перспективни изследвания и държавен план в САЩ и други капиталистически държави след Първата световна война, идващо да акцентира и преодолее чрез „рационално и комплексно мислене за предвидимо бъдеще на обществата“ (с. 59) общото преживяване за катастрофичност и кризисност в самия център на европейската цивилизация. Вторият раздел разглежда принципа на демократичния централизъм и обществено-държавното начало в проектите за културна политика, съобразно който в социалистическата система управляват публичните сектори и се съгласуват управленските институции, изследователските институции и структурите на обществото (обществени организации, партийни структури на местно ниво и на ниво отделна организация, като предприятия, университети, творчески съюзи и т.н.) – принцип, намерил своето приложение и в художествено-културния сектор в България през 60-те – 80-те години на XX век, вкл. в Програмата за всенародно естетическо възпитание. По-конкретно акцентът в този властов подход към културата и изкуствата се основава на „идеята, че осигуряването

на форми на финансова и институционална подкрепа за творците, съчетана с централизираното управление на системата на изкуствата, насочена към развитие и възпитание на обществото, ще произведе положителен ефект върху изграждането на личността на бъдещето“ (с. 79 – 80).

Третият раздел от втора глава представлява поанта за изследването на Ива Куюмджиева с експлицирания от нея механизъм на планиране, присъстващ аналогично в художествено-авангардисткото начинание на футуристката опера „Победа над Слънцето“ (1913 г.) и в плана ГОЕЛРО. Борис Гройс формулира тезата, че „естетическите и политическите концепции на руските и съветски авангарди играят конституираща роля за формиране на дългосрочната стратегия за развитие на изкуството в СССР, на социалистическия реализъм от 30-те до края на 80-те години на XX век“ (с. 88). Тезата му се базира на „концепциите на руските авангарди като проект за тотална естетизация на политическото, за овластяване на изкуството, което проектира излизане от своята автономна сфера и има амбициите да интервенира във всички сфери на живота“, като при това „идеята за технологиите като инструмент за разрушаване на историята на изкуството и изграждането на нов свят са ключов елемент от авангардисткия проект за изграждане на нов свят и ново изкуство“ (с. 88). Лайтмотив на операта „Победа над Слънцето“ е победата над природата чрез пленяване и премахване на Слънцето като източник на светлина и енергия в „стария“ свят – в представлението Слънцето е заменено с всеизвестния днес „Черен квадрат“ на Казимир Малевич, който е и сценограф на операта. В синхрон със замисъла на ГОЕЛРО, победата над природата е изведена като всеобхватен проект за „тотално рационализиране на хоризонта на бъдещето чрез метафората за светлината и технологиите“ (с. 96).

Така планът за електрификация и авангардистката опера са изведени от Куюмджиева, по негативно-диалектическия път на аргументиране на културната индустрия от Хоркхаймер и Адорно, като „знакови събития и проекти, много по-значими за конструиране съответно на пределните хоризонти на държавното планиране и на радикалната еманципация на изкуството като самостоеен (властов) проект за промяна на света. Две мащабни и всеобхватни метафори за ослепителната светлина, която разсича и преподрежда хаоса, за да изгради нов ред. Разчертаващи радикални предели за конструиране на необозримо далечен, непостижим хоризонт на бъдещето, но и на хиперболизирано и хипертрофирано пространство на властта“ (с. 106).

В **трета глава** авторката разгръща основния набор от съвременни управленски и властови стратегии, като скрупулъзно оразличава както самото „изковаване“ на прогнози, планове и стратегии, така и механизмите на имплементирането им в условията на социализма и тези на капитализма. В пет раздела Ива Куюмджиева последователно се спира върху няколко момента.

1) Съвременния модел за културни политики и фигурите на експерта и интелектуалеца. Тук са експлицирани ролята и евристичната значимост на съвременните концепции за културни политики на Европейската комисия както на ниво Европейски съюз, така и на национално ниво на държавите членки на ЕС, разработени и систематизирани през 90-те години на XX век в отговор на комплексни предизвикателства пред културния сектор, предизвикани от радикалното разместване на властовите и икономическите центрове след 1989 г., тъй като: „разпадането на социалистическия лагер и проектът за разширяване на ЕС поставят въпроса как ще бъдат идеологически интегрирани културно-политическите системи на държавите от бившия социалистически лагер при предстоящото разширяване на ЕС. От друга страна, рестрикциите в публичното финансиране и конкретно в културния сектор, вследствие на неолибералните реформи в западните демокрации през 80-те години, налагат разработване на нови концепции за финансиране и управление на културата, които да дойдат на мястото на протекционистките държавни политики и да функционират както в бившите социалистически държави, така и на Запад“ (с. 112). Казано накратко, ЕС се стреми да интегрира добре познатия модел на меценатството в културните си политики за децентрализиране на управлението на културните и творческите индустрии, и в него поставя емфаза върху ролята на експертната дейност и потенциала на социалните и хуманитарните науки в проправянето на качествено нов път за управление и развитие на културата и изкуството в условията на демокрация и капитализъм.

2) Веригата на стойността на Портър и културния цикъл – тук с вещина са систематизирани и обобщени ключовите стратегии (Лисабонската стратегия и др.), рамкови програми („Творческа Европа“) и планове (Стокхолмският план за действие и др.) на ЕС в културния и творческия сектор, но паралелно с това и в гражданския сектор, както и политиките за развитие на гражданското общество и активното гражданство като ценностна основа на тези сектори. В основата на понятието за културни и креативни среди, върху което стъпва и понятието за културни екосистеми, стои концепцията на Майкъл Портър за т. нар. „верига за производство на стойност“ – Ива Куюмджиева проследява интеграцията и развитието на тази концепция в по-нататъшното разгръщане на планирането и политиките на ЕС в културния и творческия сектор.

3) Художествената творба в епохата на неговата техническа възпроизводимост и дигитализацията – в този раздел концепцията на Бенямин е положена в контекста на тази на Робърт Хасан за дигиталността – за дигитализацията на културата и трансформацията на социалното време-пространство, която неизменно води и до трансформация и „деонтологизация“ на практиките в художествения сектор.

4) Модела на стратегическо планиране в ЕС и политическия цикъл – в този раздел е направен етимологичен и генеалогичен анализ на идеята за стратегия

и планиране и се проследяват качествените трансформации на идеологическо и политическо равнище в ЕК, които Европейската комисия налага при стратегическото планиране в отлика от социалистическото планиране на секторите на културата и изкуството.

5) „Разширяващия се ред на човешко сътрудничество“ – по едноименната концепция на неолибералиста Фридрих Хайек, наблюдаващ глобалното развитие на свободната конкуренция между индивидуалните предприемачески проекти и „целевия волунтаризъм“ и паралелното на това открояване на проблемите на неравенствата и екологията, преодоляване на бедността, увеличаване на социалната кохезия.

С представения обзор и актуалност на разгърнатите теми монографията „Държавно планиране, култура и идеология“ не само умело обединява многоликите изследователски интереси на Ива Куюмджиева в областите на прогнозиране и държавно планиране, философия на културата, културни политики и теория на изобразителното изкуство, но и трасира и интерпретира по оригинален начин динамиката на „хоризонти, ценности, образи, институции“ (както сочи и подзаглавието на книгата) на Стария континент – динамика, чието проследяване през XX – XXI век разкрива отговори, решения чрез ценностните и художествените „алтернативни форми на мислене на света“ (с. 184) и механизми за справяне с редица неотложни въпроси на културата и изкуството на днешния ден.

ЛИТЕРАТУРА

Куюмджиева, И. (2024). *Държавно планиране, култура и идеология (Хоризонти, ценности, образи, институции)*. Велико Търново: Фабер.

Jouvenel, B. (1964). *L'art de la conjecture*. Monaco: Éditions du Rocher.

Poli, R. (2011). Steps Toward an Explicit Ontology of the Future. *Journal of Futures Studies*, 16(1), 67 – 78.

REFERENCES

Kuyumdzhieva, I. (2024). *Darzhavno planirane, kultura i ideologia (Horizonti, tsennosti, obrazi, institutsii)*. Veliko Tarnovo: Faber. [In Bulgarian].

Jouvenel, B. (1964). *L'art de la conjecture*. Monaco: Éditions du Rocher.

Poli, R. (2011). Steps Toward an Explicit Ontology of the Future. *Journal of Futures Studies*, 16(1), 67 – 78.

**ON THE HORIZONS, VALUES, IMAGES,
AND INSTITUTIONS IN THE MONOGRAPH
“STATE PLANNING, CULTURE, AND IDEOLOGY”**

✉ **Dr. Sylvia Borissova, Assoc. Prof.**

ORCID iD: 0000-0002-8550-2012

Department of Culture, Aesthetics, Values

Institute of Philosophy and Sociology

Bulgarian Academy of Sciences

4, Serdika St.

1000 Sofia, Bulgaria

E-mail: sylvia.borissova@gmail.com